

3. Малахова, О.А. Визначення величини простою составів в очікуванні відправлення на сортувальних станціях [Текст] / Малахова О.А., Тищенко О.В. // Сборник научных трудов Вестник НТУ "ХПИ" : Нові рішення в сучасних технологіях – Вестник НТУ "ХПИ", 2011. – № 58. – С.99 – 102.
4. Кудрявцева М.К. Крушения и аварии на железнодорожном транспорте и борьба с ними / М.К. Кудрявцев. – Х. – К.: Государственное научно-техническое издательство Украины, 1935. – С.3–12.
5. Кривошшин О.М. Південно-Західні залізниці на теренах України в другій половині XIX століття: досвід акціонування та структурних перетворень: монографія. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2012. – С. 202–224.
6. История железнодорожного транспорта России. Т.1: 1836 – 1917. – Санкт-Петербург, 1994. – 336 с.
7. Филоненко М.С. Принципы проекта "Положения о движении поездов по паровозным железным дорогам, открытым для общественного пользования", составленного Комиссией д. с. с. Петровского / М. С. Филоненко // Инженер. – 1895. – № 2. – С. 64–75.
8. Абрагамсон А.А. Максимилиан Семенович Филоненко. Некролог / Артур Адольфович Абрагамсон // Инженер. – 1906. – № 1. – С. 1–3.
9. Воронин М.И. Павел Петрович Мельников / М.М. Воронин, М.М. Воронина. – Ленинград: Наука, 1977. – 150 с.
10. Рихтер И.И. Немножко философии: открытое письмо М.С. Филоненко / И.И. Рихтер // Инженер. – 1895. – № 4. – С. 193–196.
11. Филоненко М.С. Служба движения на Пенсильванских железных дорогах / М.С. Филоненко // Инженер. – 1894. – № 7 и 8 – С. 347-359 ; № 9 – С. 407-422 ; – 1895. – № 3 С. 110–118 ; № 4 – С. 163–172 ; № 5 – С. 213–221 ; № 6 – С. 263–278.
12. Филоненко М.С. К вопросу об ускорении товарных поездов / М. С. Филоненко // Инженер. – 1896. – № 3 – С. 135–141.

Рудюк М. В. Вклад М.С. Филоненко в совершенствование системы организации движения поездов

В статье освещается вклад выдающегося инженера железнодорожника М.С. Филоненко в становление и развитие организации эксплуатационной работы железных дорог России конца XIX в. Во время командировки в США Филоненко М.С. ознакомился с системой движения на американских ж.д. Свои обобщенные наблюдения он изложил в труде "Служба движения на Пенсильванских железных дорогах". На сегодняшний день статья актуальна в современных условиях организации эксплуатационной работы Украинских железных дорог.

Ключевые слова: Филоненко М.С., эксплуатационная работа железных дорог, железнодорожный транспорт, график движения, товарный поезд.

Rudiuk M. V. The contribution of M.S. Filonenko to the improvement of the organizational system of train movements.

The contribution of prominent railway engineer M.S. Filonenko to the development organization of railway field operations in Russia of the late XIX century is reported in the article. During the business trip Filonenko M.S. learned the system of movement on the American railways. His generalized supervisions he described in his work "Train-service on the Pennsylvanian railways" The article is the most immediate interest in the modern terms of railway field operations on the Ukrainian railways.

Keywords: Filonenko M.S., railway field operations, Railway transport, predetermined schedule, freight trains.

УДК 378.046-021.68:54

I. М. Шульга

ПІДГОТОВКА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ (1930–1949 рр.)

Стаття присвячена питанню функціонування аспірантури у Харківському хіміко-технологічному інституті (ХХТІ) протягом 1930–1949 рр. У досліджуваний період аспірантське навчання змінилося від підготовки викладача до науковця. Встановлено, що завдяки роботі аспірантури було вирішено кадрове питання у ХХТІ, а також підготовлено науковців у галузі хімії та хімічної технології для науково-дослідних установ та підприємств України. У ХХТІ були створені інституціональні форми підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів, які становили завершений комплекс від навчання в аспірантурі до розгляду дисертаційної роботи у Вченій раді.

Ключові слова: аспірантура, науково-педагогічні кадри, Харківський хіміко-технологічний інститут, індивідуальний план аспіранта, Вчена рада.

Ефективність роботи вищої школи безпосередньо залежить від кадрового складу, який задіяний у навчальному процесі та проведенні наукових досліджень. За радянських часів була сформована державна система підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів через аспірантуру. Вивчення її функціонування проводиться у межах досліджень історії як системи вищої освіти, так і діяльності навчальних закладів. Тому при розгляді розвитку хімії як науки та навчальної дисципліни у Харківському хіміко-технологічному інституті (ХХТІ) доцільно звернутися до організації та змісту підготовки науково-педагогічних кадрів. Це і визначило вибір теми даної статті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють час діяльності ХХТІ¹, що в цілому відповідає реорганізації вищої технічної школи за галузевим принципом.

Вивчення даного питання проводиться на тлі висвітлення історії ХХТІ [1–2] та ХПІ [3–7]. У більшості робіт розгляд організації навчального процесу та наукових досліджень в інституті супроводжується оцінкою роботи аспірантури у підготовці науково-педагогічного складу. Інформація щодо напрямів дослідницької роботи аспірантів міститься у нарисах, присвячених історії кафедр. Однак спеціальної роботи, в якій би системно було викладено організацію та зміст підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів у ХХТІ, на сьогоднішній день не виявлено.

Отже, такий стан опрацювання даної теми не можна вважати задовільним. Разом з тим, звертаючись до архівних документів ХХТІ, зокрема аналізуючи засідання Вченої ради, звіти про науково-дослідну роботу, а також вивчаючи особові справи професорсько-викладацького складу інституту, можна розглянути та виявити особливості роботи аспірантури.

Серед завдань ХХТІ, що були визначені у його статуті, інститут готував наукові та науково-педагогічні кадри за основними напрямками навчальної підготовки студентів [8, арк. 1]. До виконання науково-дослідної роботи хімічних та хіміко-технологічних кафедр залучалися аспіранти. Однак реалізація на практиці цього положення мала свої особливості. Так, на початку 1930-х років аспірантура була продовженням студентського навчання. Враховуючи досить низький фаховий рівень випускників ХХТІ, було вирішено організувати семінари „підвищеного типу”, які читали провідні вчені у даній галузі з метою „підтягування” аспіранта. В цілому, це зводилося до механічного засвоєння лекційного курсу із 20-и предметів, число яких з часом зменшилося до шести. Щоденне 4–6-годинне інститутське навантаження аспіранта майже повністю виключало можливість самостійного опрацювання матеріалу, зокрема, до одержання ним наприкінці другого року навчання теми дисертаційного дослідження, науково-дослідницькі роботи мали випадковий характер.

Виконання аспірантом дослідницької роботи ускладнювалося відсутністю робочого місця та належної матеріально-технічної бази [9, арк. 8; 10, арк. 1–21]. Так, проф. О. Й. Гундер відзначав, що аспіранти кафедри неорганічної та аналітичної хімії були вимушені працювати в лабораторії поряд із студентами. За пропозицією директора ХХТІ доц. І. І. Стрелкова із фонду наукових відряджень та коштів науково-дослідного сектору була надана фінансова допомога на проведення та завершення дисертаційних досліджень доц. Г. І. Дешаліту, проф. О. С. Федорову, проф. Г. Л. Юхновському, доц. С. С. Уразовському, доц. А. М. Сисоєву та ін. [11, арк. 4, 18–19].

Наступним ефективним засобом підвищення науково-методичного рівня досліджень, а також фахової підготовки у ХХТІ, пов'язаним із діяльністю Іллі Івановича Стрелкова, було створення науково-хімічної бібліотеки. Її фонди містили 70 повних комплектів іноземних журналів з усіх галузей хімії, хімічної технології та суміжних дисциплін, 400 найменувань вітчизняних журналів, праць та інших подібних видань за останні 100 – 150 років. Все це створило славу бібліотеці як однієї із найкращих науково-технічних бібліотек у Радянському Союзі [12, арк. 3–4]. Серед проблем, що ускладнювали навчання в аспірантурі, необхідно виділити відсутність індивідуального плану підготовки. Тому робота аспіранта мала безсистемний характер. Перші позитивні зрушення, що вирішили цю проблему, полягали в організації в інституті у 1936 р. спеціальної аспірантської комісії на чолі із проф. П. П. Будніковим [11, арк. 4, 18–19].

Значний вплив на організацію підготовки професорсько-викладацького складу у ХХТІ мало визнання за інститутом права присуджувати наукові ступені та звання. Це сталося у 1934 р., коли визначився статус ХХТІ у системі інженерно-технічної освіти. Так, Вчена рада інституту з 1934 по 1941 рр. розглянула 9 дисертацій на науковий ступінь доктора наук та 67 – кандидата наук. Результати своїх досліджень науковці інституту друкували на сторінках „Українського хімічного журналу”, видання якого здійснювалось за підтримки Вченої ради, а також у збірнику праць ХХТІ. Загальне число надрукованих НДР впродовж 1930 – 1940 рр. становило 678 робіт [12, арк. 3]. Отже, організація аспірантського навчання в ХХТІ на початку 1930-х років за змістом відповідала підготовці викладача, а не науковця. Проте наприкінці 1930-х років ситуація покращилася, і робота аспірантури почала набирати рис системності та плановості.

У роки Великої Вітчизняної війни аспірантура відновила свою роботу у 1943 р. До навчання поверталися аспіранти старших курсів, розпочався новий прийом колишніх випускників за очною та заочною формами підготовки. У 1943/44 н.р. вступ проходив за конкурсним відбором, до того ж до кандидата висувалися строгі вимоги – наявність наукових робіт (або подання письмового реферату), виробничого стажу за спеціальністю не менше 2-х років, за винятком, коли вступник мав диплом із відзнакою. Підготовка аспіранта проходила за індивідуальним планом, до того ж спеціальні дисципліни вводилися уже з першого року навчання [13, арк. 1].

Зміст роботи аспірантів та докторантів відповідав рівню організації науково-дослідної роботи в інституті. Після визволення Харкова інститут був реєвакуюваний до рідного міста і з 20-го вересня 1943 р. розпочав свою роботу в системі Наркомхімпрому [14, арк. 19]. Незважаючи на незадовільні матеріальні умови, що супроводжували відновлювальні роботи (відсутність води, постійні збої у постачанні електроенергії та газу), весь професорсько-викладацький склад 7-и спеціальних кафедр проводив наукову роботу. Попри акцент на розвиток прикладного напрямку науково-дослідних робіт, серед них госпрозрахункові займали незначну частину і входили до перехідної тематики, над якою колективи кафедр працювали раніше. Так, протягом 1944 – 1945 рр. було виконано 26 держбюджетних та 15 госпрозрахункових тем. Науковці узагальнювали

¹ Харківський хіміко-технологічний інститут ім. С. М. Кірова був створений у 1930 р. на базі хімічного факультету Харківського політехнічного інституту (ХПІ). У 1949 р. ХХТІ увійшов до складу відновленого ХПІ.

результати проведених раніше експериментальних досліджень, складала підручники, навчальні посібники та готували монографії.

Слід зауважити, що подібна ситуація була типовою для всіх інститутів УРСР [15, арк. 29; 16, арк. 1-2]. Більшість науково-технічних робіт становили дисертації, які мали теоретичне та практичне значення. Серед них можна назвати дослідження сталінського стипендіата, доц. А. Є. Луцького „З'ясування природи утворення та методів визначення внутрішньоводневого зв'язку”; докторську дисертацію доц. Г. І. Дешаліта „Вивчення новітніх методів коксування кам'яного вугілля”; доц. С. Я. Пасічника „Дослідження механізму електрокристалізації” та ін. [15, арк. 32].

У повоєнні роки необхідність роботи аспірантури посилювалася потребами навчального процесу у викладачах. Кадрове питання зберігало свою актуальність: професорсько-викладацький штат був не укомплектований, до того ж третину з них становили сумісники. Наприклад, у 1947 р. 27 із 86 викладачів інституту суміщали роботу в інших установах [17, арк. 96].

Залучення викладачів до наукової роботи гальмувалося не лише розтягненістю у часі відновлювальних робіт зруйнованих корпусів, відсутністю належної матеріально-технічної бази, але і значним їхнім навчальним навантаженням. Тому дослідницька робота аспірантів та наукових співробітників науково-дослідного сектору відігравала вагомий роль у організації науково-дослідної роботи у ХХТІ. Вже у 1948 р. колектив наукових співробітників поповнився 11 випускниками аспірантури, що захистили кандидатські дисертації.

У перші повоєнні роки набір до аспірантури відставав від передбаченого планом, тоді як у 1948/49 н.р. на 8 запланованих місць було подано 14 заяв від вступників, у тому числі інших навчальних закладів та наукових установ, заводів та колишніх аспірантів. Водночас при ХХТІ розпочав працювати консультативно-опорний пункт з підготовки до кандидатських іспитів робітників периферійних вищих навчальних закладів та підприємств [18, арк. 30; 19, арк. 90].

Підготовка кожного аспіранта була побудована відповідно до індивідуального плану, складеного керівником. Лекційний метод вивчення загальних та спеціальних курсів замінявся консультаціями із науковим керівником, однак основний акцент робився на самостійній роботі аспіранта. У повоєнний час науково-теоретичний рівень та практична значущість дисертаційних досліджень істотно підвищилися внаслідок ув'язки їхньої тематики із загальним напрямом наукової роботи кафедри. Підприємства впроваджували результати більшості із них. Так, висновки роботи аспіранта Л. Д. Свірського були впроваджені на емалевому заводі у м. Фастів [19, арк. 47]. Найвищою відзнакою наукової творчості аспіранта стало призначення сталінської стипендії Комітетом із сталінських премій в галузі науки та винахідництва при Раді міністрів СРСР [20, арк. 44].

Процедура розгляду дисертації Вченою радою ХХТІ полягала у послідовному її обговоренні на трьох нарадах спеціальної кваліфікаційної комісії, до складу якої входили проф. М. О. Валяшко, проф. В. І. Атрощенко, проф. Б. Н. Тютюнников, проф. А. М. Сисоєв та доц. Н. А. Зелігман. Спочатку комісія розглядала документи та призначала рецензентів, на другому засіданні обговорювалися одержані рецензії із призначенням офіційних опонентів, і, насамкінець, виносився висновок про рекомендацію роботи пошукача до захисту [17, арк. 47]. Отже, підготовка науковців у повоєнний час стала більш системною, але кількісні показники залишалися досить низькими.

Отже, система підготовки науково-педагогічних кадрів у ХХТІ протягом 1930 – 1949 рр. була досить неоднорідною за змістом. Так, на початку 1930-х років навчання в аспірантурі зводилося до підготовки викладача, а не науковця. Основний акцент у підготовці аспіранта було зроблено на механічному засвоєнні лекційного курсу із значного числа спеціальних предметів, а дослідницька робота мала випадковий характер. Однак після визначення статусу ХХТІ у системі інженерно-технічної освіти, запровадження низки заходів директором доц. І. І. Стрелковим вдалося змінити ситуацію на краще. У роки Великої Вітчизняної війни інститут аспірантури вдалося зберегти.

Підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів у ХХТІ набула рис системності та плановості у повоєнний час. У цей період аспірантура готувала як науково-педагогічні кадри для власного інституту, так і науковців в галузі хімії та хімічної технології для інших навчальних закладів, науково-дослідних інститутів та підприємств України. Кожний із аспірантів мав індивідуальний план, складений керівником. Тема дисертаційного дослідження відповідала напрямам науково-дослідної роботи кафедри і мала теоретичне та практичне значення. У ХХТІ були створені інституціональні форми підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів, які становили завершений комплекс від навчання в аспірантурі до розгляду дисертаційної роботи у Вченій раді.

Джерела та література

1. Пасечник С. Я. Из истории Харьковского химико-технологического института / С. Я. Пасечник // Труды Харьковского химико-технологического института им. С. М. Кирова: сб. науч. тр. [отв. ред. С. Я. Пасечник]. – Х. : ДНТБУ, Вып. 2. – 1939. – С. 5 – 21.
2. Харьковский химико-технологический институт им. С. М. Кирова. 1885-1940. [Текст] / [сост. М. И. Кузнецов и др.; отв. ред. Н. М. Павлушкин]. – Х. : ХХТИ, 1941. – 77 с.
3. Атрощенко В. І. Найстаріший на Україні технічний вуз / В. І. Атрощенко, Я. І. Сенченко, В. Л. Теркан // Нариси з історії природознавства і техніки. – 1970. – Вип. 11. – С. 56–66.
4. Исторический очерк. [Рукопись] // Матеріали музею Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, 1976. – 656 с.
5. Харківський політехнічний: події та факти / [ред. Ю. Т. Костенко]. – Х. : Прапор, 1999. – 336 с.

6. Харківський політехнічний: на межі тисячоліть / [Товажнянський Л. Л., Ніколаєнко В. І., Морозов В. В. та ін.]. – Х. : Прапор, 2000. – 384 с.
7. Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”. Історія розвитку. 1885-2010 / [уклад.: В. І. Ніколаєнко, В. В. Кабачек, С. І. Мешкова та ін.]. – Х. : НТУ „ХПІ”, 2010. – 408 с.
8. Державний архів Харківської області (Держархів Харківської області). – Ф. Р-4203, оп. 2, спр. 121, 6 арк.
9. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 11, спр. 8, 34 арк.
10. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 2, спр. 275, 62 арк.
11. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 11, спр. 16, 67 арк.
12. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 11, спр. 31, 12 арк.
13. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 3, спр. 30, 17 арк.
14. Архів Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”, спр. 249, 59 арк.
15. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 2, спр. 578, 88 арк.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 70, спр. 392, 43 арк.
17. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 11, спр. 35, 160 арк.
18. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 2, спр. 823, 159 арк.
19. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 2, спр. 852, 114 арк.
20. Держархів Харківської області, ф. Р-4203, оп. 3, спр. 117, 232 арк.

Шульга И. Н. Подготовка научных и преподавательских кадров в Харьковском химико-технологическом институте (1930–1949 гг.)

В статье рассматриваются особенности работы аспирантуры в Харьковском химико-технологическом институте (ХХТИ) в течение 1930–1949 гг. Показано, что в исследуемый период содержание обучения аспиранта изменилось от подготовки преподавателя до научного работника. Благодаря работе аспирантуры был решен кадровый вопрос в области химии и химической технологии для ХХТИ, а также и других научно-исследовательских институтах и предприятиях Украины. В ХХТИ были созданы институциональные формы подготовки научных и преподавательских кадров, что представляло завершённый цикл от обучения в аспирантуре до защиты диссертации в Ученом совете.

Ключевые слова: аспирантура, научно-педагогические кадры, Харьковский химико-технологический институт, индивидуальный план аспиранта, Ученый совет.

Shulga I. M. Preparing of scientific and pedagogic staff in Kharkiv Chemical and Technological Institute (1930–1949)

The article covers the problem of functioning of the postgraduate studies department in Kharkiv Chemical and Technological Institute (KhChTI) during a period of 1930–1949. During that period the postgraduate study evolved from the preparing of a teacher to the preparing of a scientist. It is found out that thanks to the functioning of the postgraduate studies department the staff problem in KhChTI was solved, and also a number of scientists were prepared to work for research institutions and enterprises of Ukraine in the branch of chemistry and chemical technology. In the KhChTI the institutional forms of preparing of scientific and pedagogic staff were created, which represented a closed cycle from the postgraduate study to the examination of the thesis at the Academic council.

Keywords: postgraduate study, scientific and pedagogical staff, Kharkiv Chemical and Technological Institute, individual plan of a postgraduate student, Academic council.

УДК 629.366(477)(09)

О. Г. Кривоконь

ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ПРОДУКЦІЇ ТРАКТОРОБУДУВАННЯ НА ДЕРЖАВНОМУ ХАРКІВСЬКОМУ ПАРОВОЗБУДІВНОМУ ЗАВОДІ ім. КОМІНТЕРНУ (1923–1924 рр.)

Стаття присвячена аналізу періоду другого операційного року виготовлення продукції тракторобудування на Державному Харківському паровозобудівному заводі імені Комінтерну (починаючи від конструювання двигуна та до моменту випуску першого трактора). Описуються особливості конструкторського шляху нового двигуна і трактора, подано інформацію стосовно фінансування переорієнтації заводу на тракторобудування. Проводиться аналіз виконаної модернізації конструкції трактора з метою порівняння його з німецьким прототипом.

Ключові слова: трактор, тракторобудування, прототип, двигун, потужність.

В умовах становлення і реформування вітчизняного тракторобудування важливо мати інформацію стосовно накопиченого попереднього досвіду. Зокрема, це стосується аналізу діяльності такого підприємства як Державний Харківський паровозобудівний завод імені Комінтерну. Після переорієнтації виробничих потужностей ДХПЗ на виробництво тракторів, у керівництва та інженерів виникло ряд питань стосовно адаптації нової машини, прототипу німецького трактора, до вимог радянської дійсності. Задля подолання даної проблеми було вирішено провести випробування та переконструювати двигун трактора, а